

כבר מותר לדבר על מיליטריזם

שישה ספרי עיון שהתפרסמו באחרונה מעלים תמונה מדאיגה על החברה הישראלית: הם רואים במלחמה את הגורם העיקרי שעיצב את אופייה ומדגימים כיצד נרתמה התרבות לנרמל את עצם קיומה

17.04.2018 12:10

יורם פרי

AP

כשלמדנו בשלהי שנות ה-60 על ישראל, היה ספרו של [שמואל נח אייזנשטדט](#) על החברה הישראלית האוריים והתומים שלנו. בספר תוארה ישראל כאילו לא ידעה כלל מלחמה. וכשהעז ברוך קימרלינג עמיתנו, אף הוא תלמיד של מייסד הסוציולוגיה הישראלית, לומר ב-1988 שבישראל יש מיליטריזם תרבותי, היה זה חידוש מהפכני. ראינו בו מורד, או סתם גוזמן להכעיס. מאז נפל דבר, ואסכולה של סוציולוגים צבאיים רדיקליים תיארו את ישראל ככזו שסוגדת ל"ביטחוניזם", נשלטת על ידי "אתוס הביטחון" או "דת הביטחון" וכחברה שיש בה "צבאנות". בשלהי המאה הקודמת החל יגיל לוי לכתוב על "מיליטריזם חומרני", ואורי בן-אלעזר על מיליטריזם וניאורמיליטריזם. בראשית המאה הנוכחית היה עיתון "הארץ" הראשון שהגדיר במאמר מערכת את מדיניות הממשלה והשתמש במושג המפורש. בעבר היה זה חלק מהלקסיקון רק של "קול העם" הקומוניסטי.

והנה בשנתיים האחרונות יצאו לאור יותר משישה ספרים של חוקרי ספרות, תרבות ואמנות וגם פוליטולוגים ומדעני חברה, שלכולם מכנה משותף אחד: הם רואים במלחמה הגורם העיקרי שעיצב את אופייה של החברה הישראלית. אבל המלחמה אינה נתפסת בעיניהם כמציאות כפויה מבחוץ, והתמשכותה אינה רק תוצאה של התנהגות אויביה. היא במידה רבה פרי געגוע לגבורה פיזית וכמיהה לשימוש בכוח. קשה להשתחרר מההשוואה, שכשם שהחוויה הטראומטית של מלחמת העולם השנייה גרמה לחברות היפנית והגרמנית לגדוע את מסורת המיליטריזם שהיתה כה מושרשת בהן, כך עשו הישראלים את ההפך; הם הפנו עורף למסורת היהודית, שייחסה למושג גבורה משמעות רוחנית, ואימצו תחת זאת נוסח ביטחוני. אפילו הפסיכולוג לשעבר של אוגדת איו"ש מתאר את הישראלים כבעלי "זהות לוחמנית". המיליטריזם כבר אינו מילה גסה.

תהליך השינוי הזה בלט במיוחד בתנועה הדתית-לאומית, וזה מה שמתאר דרור גרינבלום בספרו ["מגבורת הרוח לקידוש הכוח: כוח וגבורה בציונות הדתית בין תש"ח לתשכ"ו"](#) (האוניברסיטה הפתוחה, 2016). בעבודת הדוקטורט ששימשה בסיס לספרו הוא הוכיח, כיצד התגשמה נבואתו של המלך הכוזרי שאמר לחברו היהודי "כאשר תשיג ידכם תהרגו אף אתם בשונאיכם", וכיצד אתוס הכוח נעשה המרכיב הדומיננטי בזהות הציונית-דתית בימינו.

התנועה הציונית היתה דואלית ביחסה לכוח. היו ששללו אותו שלילה מוחלטת (כאלה למשל היו רוב חברי הקיבוץ הדתי שתמכו בגישה גאולית-אוניברסלית). לעומתם, רבנים רבים בעלי השפעה בתנועה, או עורכי העיתון "הצופה", היו חסידי הגישה המשיחית-אקטיביסטית, וראו בכוח כערך וכלי מוסרי שנועד לקרב את הגאולה ולנקום בגויים.

הציונות הדתית קמה כשבסיסה האמונה שתורת ישראל היא שהנחילה לאומות העולם ולתרבות המערבית את אמות המוסר האוניברסליות, ובהן האיסור להרוג אדם שאינו מסכן חיים. אבל היא הפכה להיות תנועה משיחית אקטיביסטית, ויסודותיה האוניברסליים וההומניים נדחקו לקרן זווית. דוגמה אחת מני רבות שמצטט המחבר היא קריאתו של הרב שלמה אליהו, מן הבכירים והחשובים ברבניה, להעמיד לדין חיילים שלא הרגו את האויב, גם לאחר שהקרב הסתיים וכלל אין נשקפת להם סכנה (עמ' 398).

אם גרינבלום, מרצה להיסטוריה ויהדות, מתמקד בזרם אחד של החברה הישראלית, הציונות הדתית, הרי שחוקר הספרות אורי ש. כהן מסתכל על החברה כולה. בספרו "[הנוסח הביטחוני](#) ותרבות המלחמה העברית" (מוסד ביאליק, 2017) הוא מפרק למרכיביו הרבים את המושג "מיליטריזם" ומעדיף את המושג שהוא יצר: "הנוסח הביטחוני". מסקנותיו על החברה הישראלית כבדות משקל, מדכאות ומחייבות מחשבה.

[מתוך חדשות ערוץ 10 במבצע "צוק איתן". שידורים רציפים ללא הפוגה - דלג](#)
[חיי מלחמה: על צבא, נקמה, שכול ותודעת המלחמה בפרוזה הישראלית](#) (שוקן 2016), שבו ניתחה בהרחבה ספרים שכתבו עשרה סופרים ישראלים לאורך עשר מלחמות. היא פותחת בעלילת ספרו של ש"י עגנון "עד הנה", המתרחשת במלחמת העולם הראשונה, ומסיימת ביצירה "אש ידידותית" של [א.ב. יהושע](#), המתנהלת במהלך [האינתיפאדה השנייה](#). וכך היא קובעת מפורשות: "אף שישראל חיה מיום היווסדה בתוך מלחמה נמשכת, רומנים העוסקים במלחמה גופה הם נדירים" (עמ' 292)... "המלחמה בספרות העברית אינה משקפת נאמנה את טראומות המלחמה ואת הפצעים שהיא מותירה" (עמ' 293). היצירות המרשימות שמתארת בךדב בספרה (למעט "אם יש גן עדן" של רון לשם, על חיי היוסיום של קבוצת לוחמים בבפור), "לא נוגעות בגוף המלחמה, בדם, יזע ודמעות של לוחמיה, ... בפחד, באבל ובייסורי הפציעה" (עמ' 294). והיא מציינת, מבלי להיכנס לעומק העניין, כפי שעשו הספרים האחרים, ש"את הסיבות לתופעה המוזרה הזאת של ספרות המלחמות הישראלית יש לחפש בגורמים חוץ-ספרותיים" (עמ' 293). כוחות זה"ל בפאתי צידון במלחמת לבנון הראשונה. הציבור כמעט ואינו נחשף להווי התרבותי של הלוחמים לע"מ

הסבר אפשרי לתופעה זו עולה מספרה של חיה מילוא, [שירים בקנה: שירי פולקלור של חיילים וחיילות ישראלים](#) (האוניברסיטה הפתוחה, 2017), הבוחן קורפוס מחקרי מאוד לא שגרת. בניגוד לחקר הספרות הישראלית שעסק בנראטיבים התרבותיים הגדולים שיצרו את המיתוסים הקאנוניים, בדקה מילוא את השירים שכתבו החיילים עצמם. אלה השירים שהם כותבים על בתי השימוש, ואלה שהם משמיעים בריצה באמונים או במסיבות ביחידות. שירים כאלה אינם מוכרים ברובם לאזרחים בעורף, שהתוודעו לאחד מהם במלחמת לבנון הראשונה, כשצלם הטלוויזיה הראה חבורת חיילים שרה "רד אלינו אוירון/ קח אותנו ללבנון/ נילחם בשביל שרון/ ונחזור בתוך ארון" (עמ' 184).

בעבודת הדוקטורט שעליה מתבסס הספר בחנה מילוא 683 שירים כאלה, שנכתבו בין 1949 ל-2008. כמעט כולם מבוססים על שיר או פזמון פופולרי אך מקבלים משמעות חדשה עם שינוי המילים. השירים נכתבו על ידי חיילים, מושרים על ידם ובמסגרות שלהם. הם עוסקים בכבוד וברעות, מפארים ומרוממים את היחידה, מתארים את קשיי היוסיום, את היחס למפקדים והיחס למלחמה, למוות, לגבורה ולשכול, לאמא ולאהובה. ויש בהם גם שירי מחאה. משותף לכולם שהם קורעים את המסכה של התרבות המנומסת וחושפים את זרמי העומק של החיילים.

שירים אלה חושפים תוקפנות כעיקרון מארגן, רגש נקמה ושנאה, הערצת הכוח והשימוש הבלתי-מבוקר בו על מנת להרוג כמה שיותר ערבים; הערצת אלימות, ברוטליזציה, וולגריזציה של השימוש בכוח. כמו למשל בשיר שנכתב בלבנון, "נוסע לאטי ברחובות דאמור/ רואה ילדים משחקים בכדור/ שולח לעברם צרור ירוקים/ כי הזרחן נדבק לילדים/ אישה בהריון עושה לי פרצופים/ מבצע הפלה בעזרת המקלעים" (שיר מס' 86, עמ' 188). גם מי שמכיר את ההווי הצבאי ואת אופן ההתייחסות של חיילים למפקדיהם או לנשים, שלא לדבר על היחס לאויב, יופתע הן מהערכים והן מהביטויים הלשוניים שמופיעים ברבים מאוד מהשירים האלה. מכאן חשיבותו של הספר למי שמבקש להכיר ולהבין את החברה הישראלית היום.

בדומה לגרינבלום מזכירה מילוא את המסורת היהודית שקבעה בעקבות ספר זכריה, "לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי", וגם את המשקע שנוותר בתנועה הציונית שראתה יתרון ערך מוסרי להתנזרות משימוש בכוח. אבל מה קרה לשירי החיילים? המסקנות פזורות לאורך פרקי הספר ומתומצתות בעמודים האחרונים: הם מצביעים על השתנות הדרגתית בתפיסת הכוח של החייל הישראלי. "זהו מעבר מתפיסת כוח בעלת עוצמה אך מאופקת... לתפיסת כוח הקוראת תיגר על ערכים הומניסטיים ומעריצה את הכוח המתפרץ ביחס לאויב. דימוי הלוחם משתנה בהדרגה מדימוי עצמי של שליח ציבור, שתכלית לחימתו היא הבאת השלום באמצעות הרובים, לדימוי של אוונגרד לוחמני נצי, שתכלית לחימתו היא הכנעה מוחלטת ומחיקה של האויב" (עמ' 335–334). אם שירי החיילים הרשמיים שנכתבו על ידי משוררים מבטאים את האני העליון של החברה הישראלית, שירי החיילים האנונימיים מבטאים את האיד, התת־מודע, והם מבטאים את הדחפים, התשוקות והרצונות. הם מבטאים גם השתנות הדרגתית בתפיסת הכוח של החייל הישראלי ורחוקים מאוד מן האופן שבו החברה הישראלית מעדיפה לתפוס את עצמה.

מה הביא מספר כה רב של חוקרים למסקנות כה עגומות על החברה הישראלית? האם הם מבטאים אסכולה, אופנה, של אליטה אקדמית בלבד? והרי הם מתבססים על מחקר אמפירי ועל שיטות מחקר קפדניות. בעשור האחרון של המאה ה-20, כשישראל נכנסה לעידן השלום, נדמה היה שהיא מתנערת מפולחן הכוח. אבל בשני העשורים האחרונים, מאז האינתיפאדה השנייה, האיד של החברה הישראלית נעשה לאני העליון. לפני מלחמת ששת הימים כתב ס. יזהר: "האם אין מנוס מעולם נבנה מעקדות? המופת המיוחל מן הדור הצעיר של היום, אינו רק אם ידע בבוא שעת מבחן כשם שעשו לפניו — אלא אם ידע לעשות עולם כזה שלא יצטרכו בו עוד לעמוד במבחן כזה, ולא במופת כזה. לא לתת חיים ולא לקחת חיים, אלא לעשות חיים כאלה, שמבחנם בחייהם, שמופתם בקיומם, ובעוד יומם מאיר ונכון. (ס. יזהר, "לאחר עשרים שנה", מכתבי יחיעם ויץ, עם עובד, 1966, עמ' 6).

לעומתו, כשפירסמה הוצאת משרד הביטחון מבחר שירים של אלתרמן, ספר שהוענק למשפחות שכולות, כתב משה דיין הקדמה ובה הקטע המצמרר הבא: "המוות אינו סוף הלחימה אלא שיאה, והואיל ולחימה הנה חלק ולעתים אף מלוא החיים, הרי גם המוות עצמו, כאשר הוא שיא הלחימה, איננו החידלון של החיים, אלא ביטויים במלוא עוצמתם" (אלתרמן, מגש הכסף, עמ' 5–9).

אולי בחברה שמשלימה עם חיים במלחמה שאין לה קץ, שמלחמת "יש ברירה" בלבנון מוגדרת על ידי ראש הממשלה "מבצע שלום הגליל"; שהמוות מתואר בה כחיים "במלוא עוצמתם" ושהספרות הקאנונית שלה "מאופיינת באסקפיזם בבואה לדון בחיי המלחמה" (בן־דב, עמ' 70) אין בלמים לפולחן הכוח, ואך טבעי הוא, שפרס ישראל מוענק לאם בזכות העובדה ששכלה את בניה.

ספרו האחרון של פרופ' יורם פרי "מלחמות מונחות תקשורת: פרדוקס העוצמה והדילמה האסטרטגית של צה"ל" יצא לאור ב-2017 בהוצאת המכון למחקרי ביטחון לאומי

<https://www.haaretz.co.il/magazine/the-edge/premium-1.6009682>